

Migrace obyvatel v důsledku plánovaného využití území v Česku

Výstavba vodních děl jako součást protipovodňových opatření a neustávající tlak těžebních společností v severních Čechách na prolomení limitů těžby uhlí jsou v médiích nejčastěji uváděnými případy hrozícího vystěhování lidí z jejich domovů, tzv. plánovaného přesídlení. Které souvislosti provázejí vystěhování těchto obyvatel? Jak se tato problematika v Česku vyvíjí a jaká je současná situace?

Příčiny migrace obyvatel je možno rozdělit do pěti základních skupin. Nejčastěji se zmiňují ekonomické a sociální důvody, dále důvody politické a demografické, nověji se hovoří také o environmentálních příčinách (např. změna klimatu). Migrace obyvatel v důsledku změny životního prostředí se nazývá environmentální migrace (podrobněji o tomto konceptu viz Stojanov, Kavanová 2009). Za změny životního prostředí můžeme považovat změny náhlé, projevující se formou přírodních katastrof (tropické cyklóny nebo povodně), i takové, které se projevují postupně (změna klimatu). Změny životního prostředí ale často způsobují sami lidé, například realizací rozvojových projektů typu výstavby přehrad. Pokud je dané území obydlené, dochází následně k plánovanému přesídlení obyvatel.

Mezi hlavní příčiny plánovaného přesídlení patří urbanizace a výstavba dopravní infrastruktury (až 6 milionů přesídlenců ročně), výstavba přehrad (až 4 miliony ročně) a těžba surovin (Cernea 1996). Plánované přesídlení má zpravidla charakter nucené migrace. Přestože za něj nese zodpovědnost zpravidla vláda daného státu, dochází při přesídlení k řadě nežádoucích procesů. Kompenzace často nestačí pokrýt škody za ztracené živobytí. Jsou obvykle přiznány pouze lidem, kteří přišli o svůj majetek, což vylučuje nemajetné obyvatelstvo (např. domorodé obyvatelstvo nebo etnické menšiny) závislé na přírodních zdrojích, které jsou ale výstavbou rozvojového projektu poškozovány nebo zničeny (WCD 2000).

V současnosti dochází k plánovanému přesídlení převážně v rozvojových a rychle se rozvíjejících zemích, tedy tam, kde horečnatě rostou městské aglomerace a kde se stavějí velké přehrad. Příkladem může být Čína, Indie nebo Brazílie. Avšak zkušenosti s plánovaným přesídlením, i když již spíše historické, mají i země rozvinuté. Výjimkou není ani Česko.

Plánované přesídlení v Česku

V době bývalého Československa docházelo k plánovanému přesídlení především z důvodu stavby přehrad a povrchové těžby hnědého uhlí v severních Čechách. V důsledku povrchové těžby surovin zde zaniklo od 60. let 20. století 116 obcí, ze kterých bylo přesídleno přibližně 90 tisíc obyvatel (Farský, Zahálka 2008). Přesídlení provázela řada nedostatků, což bylo způsobeno i tím, že většina případů přesídlení probíhala za totalitního režimu. Lidem ani obcím nebylo umožněno participovat na rozhodnutích a jejich případné protesty nebyly brány v potaz. Kompenzace za svůj majetek dostávali přesídlenci především v peněžní formě, která jim ne vždy stačila k zajištění náhradního bydlení na úrovni před přesídlením.

Důvodem omezení počtu případů přesídlení obyvatel po r. 1989 je především vyhlášení územních ekologických limitů těžby v r. 1991. Tyto limity určují hranice kolem jednotlivých dolů, přes které těžba ani ukládání odpadu nesmějí zasáhnout. Chrání tak před těžbou jednotlivé obce, např. Horní Jiřetín, ze kterého by muselo v případě pro-

lomení limitů přesídlit 2140 obyvatel (ČSÚ 2012). O zrušení územních ekologických limitů již mnohokrát usilovaly jak těžbařské společnosti, tak i Ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO). Ačkoliv si zachování územních ekologických limitů těžby dala do svého programového prohlášení v r. 2010 vláda premiéra Nečase, MPO se tím neřídí. Příkladem je zveřejnění dokumentu Surovinová politika ČR, kde se uvádí, že „kroky nezbytné k přípravě využití částí uhelných zásob za dnešními územní ekologickými limity je třeba realizovat nejpozději do roku 2016“ (MPO 2012, s. 35).

K plánovanému přesídlení v Česku může do budoucna docházet nejenom v důsledku těžby uhlí, ale i v důsledku výstavby přehrad. V r. 2006 proběhlo projednávání Plánu hlavních povodí, ve kterém byl uveden závazný seznam 201 nových přehrad (Beránek 2006). Po výrazných protestech obcí a nevládních organizací byl zpracován návrh nový, ve kterém byl seznam nových přehrad nahrazen seznamem tzv. prioritních oblastí k řešení ochrany území před povodněmi (MZe 2007). Aktuálně se připravuje stavba přehrady v katastru obce Nové Heřminovy v okrese Bruntál, která by měla začít nejspíše v r. 2016. Již nyní probíhá vykupování majetku, bude nutná demolice přibližně 54 staveb, z toho 23 obytných domů (Moravec 2011).

Přesídlení v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta

Přesídlení v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta patří mezi zatím poslední případy plánovaného přesídlení v Česku. Přehrada se nachází v Moravskoslezském kraji v okrese Bruntál v údolí řeky Moravice. Přehrada byla vystavěna v 80. a 90. letech 20. století. Mezi hlavní důvody její výstavby – podobně jako u většiny jiných přehrad – patřilo zásobení vodou, ochrana před povodněmi a výroba elektrické energie. V její zátopové oblasti se nacházelo celkem šest obcí. Obec Karlovec musela Slezské Hartě ustoupit zcela, po vybudování přehrady po ní zbyl pouze kostel a hřbitov nacházející se na břehu přehrady (obr. 1). Celkem bylo ze zátopové oblasti přehrady přesídleno přibližně 675 osob, přesídlenci nejčastěji směřovali do nově postavených panelových domů v Bruntále a v Leskovci nad Moravicí (obr. 2). Investor projektu chápal výstavbu přehrady pouze jako stavbu a o ekonomickou či sociální situaci přesídlenců a rozvoj

Obr. 1: Pohled na přehradu Slezská Harta. V těchto místech se nacházela obec Karlovec. Foto: Z. Cahlíková

V ZORNÉM POLI GEOGRAFŮ

zasažených obcí se nezajímal. Na druhou stranu musíme kladně hodnotit např. situaci, kdy byla většina obyvatel přesídlena do panelových domů pouze ve třech lokalitách, což zmírnilo nebezpečí zprerhání sociálních vazeb. Přehled okolností a důsledků přesídlení je zpracován v tabulce.

Závěr

Realizace rozvojových projektů, jako je stavba přehrad či těžba surovin, s sebou nese rizika nejen v podobě degradace životního prostředí, ale i snížení životní úrovně obyvatel, kterých se týká, především plánovaných přesídlenců. Přesídlencům proto musí být řádně kompenzován majetek, musí jim být nabídnuta pomoc i po samotném přesídlení (např. při hledání práce), aby si mohli snáze zvyknout na nové podmínky v novém prostředí. V budoucnu můžeme předpokládat zvýšení počtu plánovaných přesídlenců na globální úrovni.

Na území Česka v minulosti docházelo k plánovanému přesídlení především z důvodů těžby uhlí a stavby přehrad. Přesídlení často provázela i zde řada chyb (např.

Obr. 2: Panelové domy v Leskovec nad Moravicí postavené v 80. letech pro přesídlení.

Foto: Z. Cahliková

nedostatečné kompenzace), podobně jako i v případě přesídlení na Slezské Hartě. V budoucnu nemůžeme vyloučit další přípa-

dy přesídlení na našem území. Jejich počet a rozsah bude záviset především na zrušení či zachování územních ekologických limitů těžby uhlí a na volbě vhodných adaptačních způsobů vůči povodním. Ty mohou směřovat k budování přehrad nebo k realizaci přírodně blízkých opatření (př. poldery, změny v užívání krajiny či skladby lesních porostů) nebo zamezení výstavby v ohrožených oblastech.

Zuzana Cahliková, Centrum výzkumu globální změny AV ČR, v. v. i.
zuzana.cahlikova@gmail.com

Robert Stojanov, Centrum výzkumu globální změny AV ČR, v. v. i.
stojanov@centrum.cz

Text byl vytvořen s podporou MŠMT ČR a ESF v rámci grantů č. CZ.1.05/1.1.00/02.0073a CZ.1.07/2.4.00/31.0056.

Důsledky a okolnosti přesídlení kvůli výstavbě přehrady Slezská Harta

Legislativní	Neexistence právního ukotvení – pouze obecná vyhláška týkající se kompenzací bez jasného výkladu
Organizační	Špatná komunikace i spolupráce s přesídlenci a představiteli obcí Přesídlení nebylo bráno jako rozvojový program pro obce, docházelo k zániku služeb a pracovních míst v obcích
Ekonomické	Nedostatečná kompenzace za ztracený majetek, a to především v případě přesídlenců, kteří žili v zátopové oblasti ve vlastních domech – kompenzace nestačila na koupi nebo stavbu nového domu Kompenzace pouze peněžní formou Nedošlo k nárůstu nezaměstnanosti u přesídlenců
Sociální	Nedošlo k vážnějšímu přetrhání sociálních vazeb přesídlenců Většina přesídlenců přesídlena do nově postavených panelových bytů
Zdravotní	U některých přesídlenců projev stresu a zhoršení zdravotního stavu, ovšem je nutno posuzovat individuálně
Geografické	Většina přesídlenců přesídlena do tří lokalit v Bruntále, vzdáleném cca 15 km od Slezské Harty

Zdroj: Cahliková 2011

Migration as the Result of Planned Land Use in Czechia. This article explores environmental migration, resulting from planned changes in land use (development displacement). We focus on development displacement in Czechia, primarily displacement due to the construction of the Slezská Harta dam, during the late 1980s and early 1990s.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- BERÁNEK, J. (2006): Plán hlavních povodí navrhuje dvě stovky nových přehrad. *Enviweb.cz*. [cit. 2012-9-29]. <http://www.enviweb.cz/clanek/voda/60656/plan-hlavnich-povodi-navrhuje-dve-stovky-novych-prehrad>
- CAHLÍKOVÁ, Z. (2011): Environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území. Případová studie v mikroregionu Slezská Harta. Magisterská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 93 s.
- CERNEA, M. (1996): Bridging the Research Divide: studying refugees and development oustees. In: Tim Allen (ed.) *In Search of Cool Ground: War, Flight & Homecoming in Northeast Africa*, UNRISD, Boston, s. 293–317.
- ČSÚ (2012): Databáze demografických údajů za obce ČR. http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm
- FARSKÝ, M., ZAHÁLKA, J. (2008): Severočeská hnědouhelná pánev: determinace a disparity vývoje krajiny. *Životné prostredie*, 42, č. 4, s. 212–216.
- MORAVEC, D. (2011): N. Heřminovy kvůli plánované přehradě už opouštějí první lidé. *Enviweb.cz*. [cit. 2012-9-29] <http://www.enviweb.cz/clanek/voda/87840/n-herminovy-kvuli-planovane-prehrade-uz-opousteji-prvni-lide>
- MPO (2012): Surovinová politika České republiky. 81 s.

- MZe (2007): Plán hlavních povodí České republiky schválený usnesením vlády České republiky ze dne 23. května 2007 č. 562. Praha, 85 s.
- STOJANOV, R., KAVANOVÁ, K. (2009): Migrace obyvatel v kontextu environmentálních změn. *Geografické rozhledy*, 18, č. 5, s. 28–29.
- WCD (2000): *Dams and Development: A New Framework for Decision-Making*. The Report of the World Commission on Dams. Earthscan Publications Ltd, London, 404 s.

APLIKACE DO VÝUKY:

1. Tabulka ukazuje jednotlivé okolnosti přesídlení kvůli výstavbě přehrady Slezská Harta, které proběhlo již před 20 lety. Aktuálně dochází k přesídlení kvůli výstavbě přehrady v obci Nové Heřminovy. Zjistěte, jak v tomto případě probíhá proces přesídlení, jak budou kompenzováni přesídlenci a obec Nové Heřmanovy.
2. Dokumentární cyklus České televize *Zatopené osudy* pojednává o osudech obyvatel zatopených obcí v Česku. Vyberte si jeden díl a se spolužáky porovnejte, v čem se jednotlivé osudy přesídlenců a zatopených obcí liší a v čem si jsou naopak podobné. Které z důsledků uvedených v tabulce jsou v dokumentu zmíněny?